

TANULMÁNYOK

Szigeti Molnár Dávid¹

A Pécsi Disputa útja nyugatról keletre **Erdélyi–baranyai unitárius érintkezések a 17. században²**

1632. Pünkösöd hava – a tavasz utója. Asztalhoz indul egy testes³ ember. Alig tud járni.⁴ Élete alkonyára végleg elhízott, még pirospozsgás⁵ arca is kigömbölyödött. Kemény tekintetével⁶ kutatja a bogárfekete tintát meg a papírost: írnia kell ugyanis. Levelet. A követnek... De nem ennek a sápadt arcú „pápastaságosnak”, aki papi ruhában jött másfél hete Kolozsvárra,⁷ hanem a másiknak.⁸ A baroviaiakénak.⁹ Barovia... A testes ember még nem járt ott. Róttá már Danzigot, Rakótot, Kolozsvárt, de Baranyát... azt sosem.¹⁰

¹ SZIGETI MOLNÁR Dávid a Szegedi Tudományegyetem Társadalom- és Bölcsészettudományi Karán a Magyar Irodalmi Tanszék tanársegéde. Ímélcíme: david.molnar86@gmail.com.

² A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosítószámú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

³ BÁLINT József, bev. tanulmányt írta és az időrendi áttekintést összeáll., PATAKI József, a forrásokat vál. és jegyzetekkel ellátta, *Kolozsvári emlékirók 1603–1720* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1990), 163.

⁴ Uo., 163.

⁵ Uo., 163.

⁶ Uo., 163.

⁷ Uo., 162.

⁸ BENCZÉDI Gergely, „Radeckzy Bálint püspök levele a baranyamegyei unitárius papokhoz 1632.”, *Keresztény Magvető* 26, 2. sz. (1891): 100–103. Eredetije: Radécus Bálint Unitarius Superintendes Levele a Baraniában levő Unitaria Eklésiákhoz 1632. Jelzete: MUEKvGyLt. RegA [100] H. 4.

⁹ Radécus Bálint...

¹⁰ MOLNÁR Dávid, „Valentin Radecke”, *Keresztény Magvető* 121, 1. sz. (2015): 22–39.

Írnia kell, hát ír: „*Salutem a Deo Patre nostro...*” – kezdi,¹¹ s a deák szó úgy folyik ki pennájából, mint a méz:¹² „*El sem hinnétek, mennyire megörvendeztetett minket, hogy Isten egyházának hű papja, Stephanus Járai uram, ez a tisztelendő férfiú eljött hozzánk. Ám nemcsak az volt kedves számunkra, hogy megjelent nálunk, hanem a tudósítás is igencsak örömünkre szolgált, amit rólatok és gyülekezteitekről adott.*”¹³ Mielőtt a testes ember megszólítaná címzettjeit, elképzei, hogy a törökök közepette hogyan alacsonyítják le és gyalázzák meg Krisztus tanítását, s hogy milyen lehet nyilvánosan kiállni az ittenieknek hitük mellett.¹⁴ „*Bizonyos, tisztelendő férfiak, hogy bár rendkívül nagy boldogságotok e világ előtt rejtve maradt, Isten színe előtt mégis rendkívül nagy dicsőség, hogy hivatalbeli elődeiteknek, e rendíthetetlen istenfélésükkel mások fölébe emelkedő embereknek a nyomdokaiba lépve, nem roskadtok össze a fáradalmaktól és nem hátráltok meg a mégoly súlyos viszontagságok elől sem, amelyek Isten egyházának védelmezése során szorongatnak és gyötörnek benneteket.*”¹⁵ „*Nyomdokaiba*” – ezt a szót figyelmetlenül megismétli,¹⁶ miközben arra próbál visszaemlékezni, hogy a Kolozsváron töltött huszonhét esztendeje alatt hány baranyai pap nevét hallhatta. Inkább áthúzza a reduplikált kifejezést: „*nyomdokaiba*”; s folytatja: „*Ugyanis amíg ennek a testnek a gyengesége, amelyben ezt a halandó életet töltjük, körülvesz minket, elkerülhetetlen, hogy hasson ránk és olykor súlyosan meggyötörjön az efféle viszontagságok érzete, de lélekben újra és újra talpra állunk, idézve Pál apostol mondását: »Ezért nem csüggedünk. A mi külső emberünk romlik ugyan, de a belső napról napra megújul. Pillanatnyi könnyű szenvedésünk minden mértéket felülmúló, nagy, örök dicsőséget szerez nekünk, mert nem a láthatókra szegezzük tekintetünket, hanem a láthatatlanokra, mert a láthatók ideig valók, a láthatatlanok pedig örökké valók.*»”¹⁷ A testes ember nem tudja kivenni a fejéből, amit a nála zsenélyebb, de semmivel sem éretlenebb pap, Járai István uram néhány órával ezelőtt az arcába vágott, mégis egyre inkább a saját maga hatása alá kerül: „*Vad, zsarnok és kegyetlen nép uralkodik rajtatok, tisztelendő férfiak, és a sanyarú szolgálattal mindinkább*

¹¹ BENCZÉDI, „Radeczky Bálint...”, 100.

¹² BÁLINT és PATAKI, *Kolozsvári emlékirók...*, 162.

¹³ BENCZÉDI, „Radeczky Bálint...”, 100.

¹⁴ Uo., 100.

¹⁵ Uo., 100–101.

¹⁶ Radécus Bálint...

¹⁷ BENCZÉDI, „Radeczky Bálint...”, 101. A 2Kor 4,16–18-ra hivatkozik. A bibliai lókusokat a *Magyarázatos Bibliából* idézzük. *Magyarázatos Biblia: Az újonnan revideált Károli-Biblia szövegével*, Philip YANCEY és Tim STAFFORD jegyzeteivel (Budapest: Harmat Kiadó – Veritas Kiadó, 2014).

Salutem a Deo Patre vestro, per dominum no-
strum Iesum Christum, etc.

Incredibili letitia affecti hic fuimus ex adventu ad nos Re-
verendi viri Domini Stephani Iurái, fidelis Ecclesiae Dei Mi-
nistri, et Collega vestri in opere Domini studiosissimi. Neque
conspicimus tantum ipsius nobis fuit pergratus, verum etiam nun-
cium periculi, quod de vobis, viri Reverendi, et Ecclesijs
vestris auspinus. Quid enim hominibus Dei et gloria eius stu-
dio inest, ad animi voluptatem istius accedere potest, quam si
audiant a vobis eorum qui Christi doctrinam partim abiecerunt,
partim corrumperunt, eiusmodi tamen cuius publice extare, qui
caelestem civitatem et prosperi audeant et propagare omni con-
tentione? Qui aditantur! Ingens certe Viri Reverendi, feli-
citas vestra, licet mundo huic minime manifesta, ingens curam
ipso Deo laus, quod vestigijs praedecessorum vestrorum, hominum sa-
lida pietate excellentium, vestigijs infirmos, non succumbatis la-
boribus, non cedatis vicibus quantumvis gravibus, quae in Ec-
clesia Dei conservanda vos urgent atque premunt. Taceat si e-
nim fieri non potest, dum huius carnis inbecillitate, in qua moreremur,
tam hanc vitam degimus, sumus circumdati, quin talia arumma,
cum sensus nos attingat, et aliquando gra-
vis quaedam nos exerceat, attamen spiritus iterum exorti, illud usque in Pauli Apostoli di-
centis: Propter quod non deficimus: sed licet is qui foris est no-
ster homo corrumpitur; tamen is qui intus est renouatur de die in
diem. Ille enim quod in presenti est momentaneum et leve tribula-
tio, non videtur in nobis, non contemplantibus nobis quae videntur, sed quae
non videntur. Sed enim videntur temporalia sunt: quae autem non
videntur, aeterna sunt. Gens barbara, superba, atque crudelis vo-
bis imperat, viri Reverendi, et dura servitute magis magisque pre-
mere vos incipit: ac in libertatem filiorum Dei firma spe
vindictae iam vobis, et tempore suo reipso gloriose vindicabimini.
Facultates et fortunae vestrae periculo expositae sunt, et directioni
obnoxiae et quotidianae per ducem exactum accidentur et at-
tenuentur. At scitis, ut inquit apostolus, habere vos praestantiores
substantiam in caelis et permanentem. In ipso vita discimini ver-
samini: ac o suavem illam vocem, Nonne duo passeres asse valeant.

uralma alatt kezd tartani titeket? Igen, de Isten fiai dicsőségének szabadságára a rendíthetetlen remény már felszabadított titeket és alkalmas időben valóban is fel fogtok szabadulni majd dicsően.”¹⁸ „Alkalmas idő...” – spekulál a testes ember – vajon mikor lesz az idő alkalmas arra, hogy felszabadítsák Magyarországot a török uralom alól? De nem ábrándozik, nem hazája neki. Eszébe jut, hogy tizen-négy éve az unitáriusok ellen is azt a vádat emelték, hogy törökök, mintha csakugyan akadályt gördítenének Jézus megismerésének és tiszteletének útjába. Ő nyújtott be apológiát fejedelem Bethlen Gáborhoz!¹⁹ Igen. Akkor még szép szál ember volt,²⁰ nem töpörítette így össze az aggkor. „A javaitok és a vagyono-tok veszélynek van kitéve, veszedelmes dűlés és rablás fenyegeti, és napról napra apad és sorvad a kegyetlen behajtások miatt. De tudjátok, hogy azt mondja az apostol: »nektek jobb és maradandó vagyonotok van« a mennyben. Egyenesen az életetek forog veszedelemben? De ó, itt van rá az édes felelet: »Nemde két verebecskét meg lehet venni egy fillérért, de a ti Atyátok akarata nélkül egy sem esik le azok közül a földre? Nektek pedig még a fejetek hajszálai is mind számon vannak tartva. Ne féljeteek tehát, ti sok verebecskénél drágábbak vagytok.« És »fejeteknek egy hajszála sem vész el.«”²¹ A testes ember sem fél, mégis egyszerre elfogja valami: hátrahagyott szülőföldjét látja-e még, látja-e még a jeges Balti-tengerre kifutó északi esetlen hajókat? S miközben ezen tűnődik, sem arról nem vesz tudomást, hogy bizonyos címzettjei eleve a török torkában születtek,²² sem arról, hogy a misszionáriusok (legalábbis többségük) nem a maguk jó szándékából hagyták el szülőföldjüket: „Édes hazájukat néhányan ott hagyták közületek és mintegy önként számkivetésre adták magukat, hogy azokon a vidékeken, Isten hívását követve, a gyülekezetek szolgálatára legyenek. De mennyi jutalom vár rátok, mennyi boldogság? »Bizony mondom nektek, senki sincs, aki elhagyta házát, fiútestvéreit, nőtestvéreit, apját, anyját, feleségét, gyermekeit vagy szántóföldjeit énérettem és az evangéliumért, és ne kapna százannyit most ebben az időben, házakat, fiútestvéreket, nőtestvéreket, anyákat, gyermekeket és szántóföldeket, üldözésekkel együtt; a jövőendő világban pedig örök életet.«”²³

¹⁸ BENCZÉDI, „Radeczky Bálint...”, 101. Vö. Róm 8,20–21.

¹⁹ MOLNÁR Dávid, „Valentinus Radecius: Apologia (1618)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 117, 1. sz. (2013): 39–60.

²⁰ BÁLINT és PATAKI, *Kolozsvári emlékirók...*, 163.

²¹ BENCZÉDI, „Radeczky Bálint...”, 101. Vö. Zsid 10,34, Mt 10,29–31, Zsid 10,34.

²² Neve alapján MOHÁCSI Mihály nyilvánvalóan nem erdélyi születésű. BENCZÉDI, „Radeczky Bálint...”, 103.

²³ Uo., 101. Vö. Mk 10,29–30, Mt 19,29, Lk 18, 29–30.

A testes ember ezután végeláthatatlanul és szinte anélkül citálja a szerinte idevágó lókusokat, hogy felcspáná saját *Bibliáját*, amelyet harminc évvel ezelőtt, 1602-ben tizenkét forintért vásárolt a tudós Everard Spangenberg-től,²⁴ aki épp erre az esztendőre jósolta az utolsó ítéletet, s nyilván szabadulni akart könyvétől, amely ily módon fölöslegesnek tűnt már számára.

*

Válaszúti György *Pécsi Disputája* „a hódolt Pécs legjelentősebb irodalmi emléke”.²⁵ A mű két kéziratban maradt fenn. Ezeket legfrissebben a *Bibliotheca Dissidentium*ban írta le Németh S. Katalin.²⁶ Eszerint annak a kéziratnak, amely Jankovich Miklós tulajdonából származik és az OSZK-ban lelhető föl (jelzete: Quart. Hung. 313), Török János, Sebes Ferencz és Hévízi György voltak a hajdanvolt tulajdonosai, a másik példányé pedig, amelynek lelőhelye a kolozsvári Akadémiai Könyvtár (jelzete: Ms. U. 1000), Johannes Sartorius (Sartoris) és Pécsi B. János. Hibás adatot közöl tehát a LAKÓ-féle katalógus, amikor azt állítja, hogy a Kolozsváron található kéziratban Sebes Ferenc és Hévízi György neve olvasható,²⁷ azok ugyanis az OSZK példányában találhatók.

De kik is ezek a possessorok? Közülük Török Jánost a legkönnyebb azonosítani, ugyanis róla azt is feljegyezték a kézirat előzéklapján, hogy „esperest” volt.²⁸ Ő az a (Bölöni) Török János (+1745), akit 1682-ben választottak főnöknek, 1684-ben pedig Székelykeresztúrra neveztek ki iskolaigazgatónak.²⁹ „Később esperesi

²⁴ Az adatot köszönöm Bíró Gyöngyinek.

²⁵ MOLNÁR Antal, „Jezsuiták a hódolt Pécsen (1612–1686)”, in MOLNÁR Antal, *A katólikus egyház a hódolt Dunántúlon*, METEM Könyvek 14, 11–119 (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2003), 21.

²⁶ NÉMETH S. Katalin, „György Válaszúti”, in *Ungarländische Antitrinitarier III*, Redaktion Mihály BALÁZS, Bibliotheca Bibliographica Aureliana CCIV, Bibliotheca Dissidentium: Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles, 161–193 (Baden-Baden & Bouxwiller: Valentin Koerner, 2004), 182.

²⁷ Elemér LAKÓ, compiled by, *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca: Catalogue* (Szeged: 1997), 196.

²⁸ VÁLASZÚTI György, *Pécsi Disputa*, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta DÁN Róbert, sajtó alá rendezte NÉMETH S. Katalin, Régi Magyar Próza Emlékek 5 (Budapest: Akadémiai Könyvtár, 1981), 789.

²⁹ KÉNOSI TÖZSÉR János, UZONI FOSZTÓ István, KOZMA Mihály, KOZMA János, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*, 3 köt., fordította (I–III/I:) MÁRKOS Albert, a fordítást a latin eredetivel egybevetette (I–III/I:) BALÁZS Mihály, sajtó alá rendezte (I–III/I:) HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel, térképeket készített (II:) ELEKES Tibor, *Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai* 4 (Budapest–Kolozsvár: Erdélyi/Magyar Unitárius Egyház – Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete – Országos Széchényi Könyvtár, 2005–2018), 2:264.

hivatalt viselt több egyházkörben, így az Udvarhelyi-, Fehér- és Háromszéki körökben.”³⁰ E körök közül a fehériben volt pap a másik possessor, Hévízi György (†1725), akinek „kiléte után mind ez idáig sikertelenül” nyomoztak.³¹ Az unitárius lelkészek jegyzékéből azonban kiderül róla, hogy 1693-tól Gagyban, 1698-tól Páloson, majd később Datkon szolgált,³² így valószínűleg Olthévízen született. 1663-ban szentelték föl,³³ 1666-ban szintén Páloson volt pásztor.³⁴ Possessorbejegyzését egyébként (melyet csak akkor lehet kibetűzni, ha két lapot megfelelően illesztünk egymáshoz) Németh S. Katalin eredetileg már csak azért is érdekesnek tartotta, mert úgy tűnt számára, hogy ez „az egész kézirattal azonos tintával íródott”.³⁵ Később viszont mintha már kételkedett volna ebben. Szerintünk joggal. Nemcsak azért, mert mi eltérőnek látjuk a tinták színét, hanem azért is, mert a harmadik possessorról az autopszia után kiderült, hogy nem Sebes Ferencnek hívják. Németh S. keresztnéve kezdőbetűjének szárát „s”-nek nézte, így lett a neve Sebes, valójában azonban csak Sebe a neve. Személye ugyan teljesen egyértelműen nem azonosítható, viszont Hévízi György egyik szolgálati helyétől, a Gagytól nem messzire eső Sófálván ismerünk egy ilyen nevű székely gyalogot 1635-ből,³⁶ s mivel nála valószínűbb egyelőre nincs, úgy hisszük, talán ő lehet a kézirat első megnevezhető birtokosa.

A kolozsvári kéziratban nem olvashatóak possessorbejegyzések (remélhetőleg a kötés alapján meg lehet még a kötet provenienciájáról valamit állapítani). Arra viszont már Kanyaró Ferenc felhívta a figyelmet, hogy egy, a kéziratban található, „1758-ban kelt bejegyzés szerint Kimitáné (Kmita Andrásné) asszonyunk kegyes és istenes indulatjából jutott a főiskola birtokába”.³⁷ Mindez persze akkor igazán meggondolkodtató, ha figyelembe vesszük, hogy ezen kívül ma nem ismerünk olyan kéziratot, amit a nyomdaalapító Kmita Andrásné (†1704) tulajdonolt. Felmerülhetett esetleg a 17–18. század fordulóján a *Pécsi Disputa*

³⁰ Uo., 2:264.

³¹ VÁLASZÚTI, *Pécsi Disputa*, 789.

³² GERÉB Zsigmond, *Unitárius lelkészek 1568-tól*, 155, 240, 254. MUEKvNk. Jelzet nélkül.

³³ KÉNOSI Tőzsér, *Az Erdélyi...*, 3:810.

³⁴ Bora Daniel Tatár rab Sartzáért a' Clerus Kezes Levele de A. 1666. Jelzete: MUEKvGyLt. RegA [89] E. 31.

³⁵ VÁLASZÚTI, *Pécsi Disputa*, 789.

³⁶ *Székely oklevéltár: Új Sorozat*, 1–8 köt., bevezetéssel és jegyzetekkel közlése (1–8:) DEMÉNY Lajos, (Bukarest–Kolozsvár–Marosvásárhely: Kriterion–Erdélyi Múzeum-Egyesület–Mentor, 1983–2006), 5:269.

³⁷ KANYARÓ Ferencz, „Unitáriusok Magyarországon a XVI. és XVII-ik száz évben II.”, *Keresztény Magvető* 24, 5. sz. (1889): 269–292, 281.

megjelentetése? Ha igen, okkal táncoltak vissza tőle. Akárhogy is, a kézirat 1609 előtt Kolozsvárra, a 17. század vége előtt pedig Kmita Andrásné birtokába nem kerülhetett, tudniillik a lengyelországi születésű asszony csak ekkor jött Erdélybe, a disputa eme másolata pedig 1609 elején nyilván Baranyában, Pécsen volt még (nem érdektelen tudni, hogy másolója rosszul ugyan, de a Julianus-időszámítást, azaz a régi naptárt használta).³⁸ Hogyan jutott tehát innen Erdélybe?

Kezdetektől sokan várták, hogy a baranyai unitarizmusnak vége legyen. A jezsuiták szerint ennek a 17. század elejére be is kellett volna következnie. Nem a hívek száma, hanem a lelkészhiány miatt. Válaszúti azonban ekkor – talán ez az egyik legismertebb mozzanata az itteni unitáriusok történetének – tizenöt ifjút rendelt oda Erdélyből, s ezzel gyakorlatilag új életre keltette egyházát.³⁹

Kisebb szenzáció, hogy a közelmúltban váratlanul felbukkant egy olyan unitárius forrás, amely, ha nem is épp ezt, de megerősíteni látszik valami ilyesmit. A *Constitutiones Synodales de A. 1609* a megjelölt és az 1606. évből tartalmaz zsinati intézkedéseket.⁴⁰ Az idevágó rendelkezést az 1609-es esztendő alatt találjuk: „Acta sive Constitu[tio]nes Sanctae Synodi Claudiopolim Anno 1609. ad 21 Iunij congregatae. Clarissimus D[omi]nus Sup[er]intendens cu[m] S[an]cta Synodo Ecclesijs Hungariensibus in Baranya habitis ordinavit Ministros. Primum D[ominum] Thomam Varfalviu[m], Pastorem in Szentrontas. Alteru[m], D[ominum] Ioannem Beoleoni[u]m, Pastorem in Sz[ent] Miklos. Tertiu[m], D[ominum] Michaellem Coronensem, Pastorem in Hejasfalva. 4tum, D[ominum] Martinu[m] Albisium de Schola Claudipolitana etc. etc.” A Kolozsváron összegyűlt zsinaton tehát Válaszúti erdélyi „társpüspöke”, a szintén éltés korú Toroczka Máté papokat „ordinált” Szentrontásról, Szentmiklósról, Héjjasfalváról (azaz, Kelet-Erdélyből)⁴¹ és a kolozsvári iskolából a baranyai gyülekezetek számára, szinte pontosan három hónappal azután, hogy a *Pécsi Disputa* később Kolozsvárra kerülő másolata elkészült itt. Azt illetően, hogy e „miniszterek” aztán elindultak-e Erdélyből és megérkeztek-e a Mecsek lábához, nem rendelkezünk adatokkal; Várfalvi Tamás mindenesetre 1617-ben már biztosan Erdélyben tevékenykedett, később pedig székelykeresztúri pap lett (itt lesz majd iskolamester a már emlegetett Bölöni Török János).⁴²

³⁸ Vö. Pécsi Disputatio, 11, 70, 73. Ms. U. 1000.

³⁹ MOLNÁR A., „Jezsuiták a...”, 23.

⁴⁰ MUEKvGyLt. RegA [100] H. 7.

⁴¹ Csak a másik két falunév miatt gondoljuk, hogy Szentmiklós esetében Székelyszentmiklósról van szó.

⁴² MOLNÁR Dávid, „...az nagy tengerből való folyóvíznek sebessége...”, Kolozsvári unitárius levéltári dokumentumok és nyomtatványok gyűjteménye Bethlen Gábor és I. Rákóczi

De van még adat, amely az erdélyi–baranyai érintkezésekre vonatkozik vagy ilyesmire utal. Kovács Sándortól például régóta tudjuk, hogy a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Nagykönyvtárában a 109-es szám alatt található magyar nyelvű *Explicationes* csonka példánya fontos feljegyzéseket rejt. A kötéstábla elülső belső oldalán a nyárádszentlászlói gyülekezet pásztora Enyedi 83. (17.)⁴³ és 73. (7.)⁴⁴ beszédéből idéz egy-egy részletet, úgy, hogy mindezt évtizedekkel korábban teszi (1633), minthogy a prédikációkat sajtó alá rendező Lovas Borbála által forrásként használt K2 kódex elkészült volna (1664).⁴⁵ A kötéstábla hátsó oldalán pedig az 1635-ös nyárádszentlászlói zsinaton felszentelt papok és az esperesek névsora található. Ezt maga Kovács ugyan közölte már,⁴⁶ mégis felhívnám a figyelmet arra, hogy a színóduson egy bizonyos Baranyai Istvánt is fölszenteltek. De hiába is lehetne még példákat hozni Baranyai és Péchi/Pécsi nevű papokra, önmagában ez nem bizonyít semmit. Az viszont annál inkább, hogy 1676-ban (nem tévedés!) egy bizonyos Ádámosi György – Albisiushoz hasonlóan – a kolozsvári iskolából ment Baranyába.⁴⁷ Iskolamesternek. Legalábbis az *Egyháztörténet* ennyit vesz át forrásából. A kútfőben azonban (ennek később jelentősége lehet) azt is hozzátesszük: „*Deus sibi adsit ut se possit in meliore[m] fruge[m] convertere*”.⁴⁸

György fejedelmek korából (1613–1648), A Magyar Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 7. (Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház, 2015), 83–87. KÉNOSI TÖZSÉR, *Az Erdélyi...*, 2:344.

⁴³ „Siciliai Denes kiraly feleől oluastatitik (!), mikor teőb sok Istentelen czielekedetj keőzeőt az templomot minden ekessegeteől megh foztotta uolna es elpraedalta uolna, es az tengeren euezne, s io szele uolna: monda az uele ualokn<a>k. Lattyatoke? mint segitj az Isten az tolvaioakat, mely uegre kiuettetek orszagabol, es mint egj kuldus hazrul hazra iart, es ha az giemekeket Abecere nem tanította uolna ehel holt uolnameg.” Vö.: ENYEDI György *prédikációi*, sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta LOVAS Borbála, 3 köt. (Budapest: MTA–ELTE HECE, 2016), 1:173.

⁴⁴ „Egj Aegyptombelj Amasis neuw kiraly, kweldeőt uolt Geőreőg orszagban, az het phylosophusok keőzwel eggikhez, Biashoz, egj aldozatra ualo allatot azt izenuen nekj, hogj abbol az mi iob es gonozb kwelddie nekj azt, amaz az nyeluet kwelte uolt; azt ielentue[n] azzal, hogj az nyelunek mind iora gonozra hatalma uagio[n]. Plutharc: im (!) Simposio. Anacharsis feleől iria Laertius hogj mikor kertek uolna mjczioda az emberek keőzeőt io es gonoz, felele, az nyelu.” Vö.: ENYEDI György *prédikációi*, 1:85.

⁴⁵ Uo., 1:14.

⁴⁶ KÉNOSI TÖZSÉR, *Az Erdélyi...*, 3:807.

⁴⁷ Uo., 2:333.

⁴⁸ *Fasciculus rerum scholasticarum Collegii Claudiopolitani Unitariorum*, 329. MUEKvGyLt. Jelzete nincs.

Acta sive Constitutiones Sanctae Synodi Clau-
 diopolim Anno, 1609, ad 21 Junij congregatae.
 Clarissimi Suis Superintendentis cum S. Synodo Ecclē-
 sijs Hungaricis in Baranya habitis
 ordinavit Ministros. Primum D. Thomam
 Vastalvius, Pastorem in Szentrontas. Alterum
 D. Joannem Bobronius, Pastorem in Sz. Miklos.
 Tertius, D. Michaelum Cronenpau, Pastorem in
 Hozasfalva. Quartum, D. Martinum Al-
 bisiium de Schola Claudiopolitana
 Es.

Constitutiones Synodales
 1609. 8.

1.
#

A 17. század második felében is vannak tehát még olyan útvonalak, amelyeken keresztül baranyai kéziratok Erdélybe kerülhettek. Az sem lehetetlen, hogy a *Pécsi Disputa* kolozsvári példányának azért nincsenek 17. századi erdélyi possessorai (talán Kmita Andrásné kivételével, aki 18. századi is lehet), mert ez a kézirat csak a 17. század utolsó évtizedeiben, például a Baranya „pusztulása” körüli időkben jutott el Erdélybe. Az OSZK példányáról ezzel szemben épp az állapítható meg, hogy benne nincs egyértelmű nyoma a baranyai „eredetnek”, feltérképezhető sorsa teljes egészében a már emlegetett Kelet-Erdélyhez köti. Mivel a szerzőtől eltérő nyelvjárást beszélő másolók gyakran ártírták a szövegeket saját dialektusukra, megerősíteni látszik azt, hogy „[a]z eredeti nyelvállapothoz (...) sokkal közelebb áll”, mint a kolozsvári. Nem kizárt tehát, hogy eleve Erdélyben keletkezett, s alapszövege talán rokon azzal a példányával, amelyet 1638-ban koboztak el Kolozsvárt.⁴⁹

Ákárhogy is, akár a *Pécsi Disputa* provenienciáját, akár az egyháztörténeti adatokat vizsgáljuk, újra és újra arra jutunk, hogy a véletlenszerűen ránk maradt és hangsúlyozandóan kevés adat aránytalanul sok átjárást (legyen az fizikai vagy szellemi) említ az unitárius egyház nyugati és keleti peremvidéke között. (Emlékeztetnék itt arra, hogy a *Jancsó-kódex* [1615–1618] szombatos énekeinek egyik kissolymosi másolóját Tolnai Istvánnak hívták, ami Udvarhelyszék kellős közepén meglehetősen furának tűnik.) Hogy a centrum és a perifériák között nehezen oldódó teológiai feszültség a 16. századi előzmények után meddig kapcsolja össze a végeket, nem tudjuk, az viszont nyilvánvaló, hogy Baranya – Erdélyhez képest is – nemegyszer szabadabb: itt semmi sem bénítja az unitáriusok dogmatikáját (pl.: a *Consensus Ministrorum*, a dési per stb.), amihez nyilván az is hozzájárul, hogy csökkenő életterületben az erdélyiek érdektelensége sokat növekszik az évtizedek folyamán.

*

Mire levele végére ér a testes ember, nagy szemei⁵⁰ elfáradtak. Ámen! Felmeli a tollát egy pillanatra, most már csak alá kell írnia. Van hely bőven. Ugyanolyan szépen rajzolja oda a nevét a papirosra, ahogy az egész levelet írta: „*Valentinus Radecius*”. Csak így: Valentinus Radecius. Nem számlálja elő titulu-

⁴⁹ SZILÁGYI Sándor, szerkeszti, *Erdélyi országgyűlési emlékek*, 21 köt. Monumenta Hungariae historica/Magyar történelmi emlékek (Budapest: M. T. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1875–1898), 10:166.

⁵⁰ BÁLINT és PATAKI, *Kolozsvári emlékirók...*, 163.

sait, most sem kérkedik azzal, hogy az egyház püspöke.⁵¹ Aztán eszébe jut még valami, mielőtt megcímzi levelét. Odszorítja a bal alsó csücsökbe. Alig fér ki: „Bizonyágtételem, kérlek, nézzétek el nekem; elfoglaltságaim sokasága miatt behatóan írnom nektek nem lehetett, de irántatok való szeretetem nagysága miatt hallgatni sem hallgathattam.”⁵² Hát igen, nemhiába mondják! Radecius könnyedén meg tudta szeretetni magát másokkal.⁵³

*

Hogy Járai István megvárta-e a püspök levelét, nem tudjuk. A lepecsételt tanúságtétel legkésőbb 1807 körül Kolozsváron volt.⁵⁴

⁵¹ Vö. KONCZ József, „Radeczky Bálint unitárius püspök (1616–1632) levele Kornis Ferenczhez 1624. október 9.” *Keresztény Magvető* 26, 3. sz. (1891): 162–164. Radecius Balint Deák levele. Jelzete: MOL P 972 9. d. 4. tétel.

⁵² BENCZÉDI, „Radeczky Bálint...” 103.

⁵³ BÁLINT és PATAKI József, *Kolozsvári emlékirók...*, 163.

⁵⁴ Az Unitária Nemes Közönség leveleinek Lajstroma. A. Készült 1807 körül. MUEKvGyLt. Jelzet nélkül.